

УДК 371.134:37.013.42

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»

Вікторія ХИТРА (Кіровоград)

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку людства таке поняття, як «відповідальність» проникає в усі сфери життєдіяльності людини. Людина повинна відповідально ставитися до всього, що вона робить в житті, до всього, що вона створює і чим живе. Відповідальною повинна бути особистість, в першу чергу, перед собою для отримання певних знань та реалізації їх у процесі життєдіяльності.

Відзначимо, що в умовах глобального суспільства акцентування уваги на елементах, які інтегрують людську спільноту, вимагає звернення до відповідальності як характеристики людського буття та його фундаментальної цінності. Тому знайомство з тлумаченням різними галузями наук проблеми відповідальності допоможе нам глибше зрозуміти її всебічну цілісність та встановити конкретні напрями її формування.

Аналіз стану дослідження проблеми. Враховуючи багатоаспектність поняття «відповідальність», визначення його суті знаходимо у філософській, педагогічній, психологічній, соціологічній, юридичній літературі.

Філософський аспект відповідальності розкривається в роботах М.Бердяєва, Н.Головка, Л.Грядунової, С.Кієркегора, Р.Косолапова, В.Маркова, В.Місящева, А.Орихівського, А.Панова, В.Сперанського, В.Шабаліна та інших вчених.

У психологічній літературі відповідальність особистості розглядається в роботах К.Абульханової-Славської, Л.Божович, К.Муздибаєва, Ж.Піаже, В.Плахотного, С.Рубінштейна, Л.Сохань та інших.

Основи педагогічної теорії відповідальності закладені в працях Я.Коменського, Й.Песталоцці, А.Макаренка, В.Сухомлинського, К.Ушинського. Питанню виховання відповідальності присвячені сучасні психолого-педагогічні дослідження А.Алферова, Ш.Амонашвілі, І.Беха, М.Левківського, І.Мар'єнка, Ю.Реви, В.Шаталова та інших.

Сучасні науковці розглядають різні аспекти комплексного феномену відповідальності в професійній діяльності фахівців різних галузей. До цієї теми активно звертаються і вітчизняні, і зарубіжні автори (Г.Балл, О.Бондаренко, Ф.Василюк, Г.Васянович, Н.Гвритишвілі, Є.Носенко, В.Панок, В.Рибалко, А.Реан, В.Семиченко, В.Татенко, Н.Чепелева).

Предметом спеціального дослідження був феномен моральної відповідальності (Т.Гаєва, С.Єлканов, Н.Севост'янова); морально-етичної відповідальності особистості (М.Боришевський, О.Бондаренко, К.Муздибаєв); морально-правову відповідальність розглянуто в працях Г.Васянович; відповідальність як феномен міжособистісних відносин у груповій діяльності описано в працях В.Агеєва, Л. Сухінської.

Метою статті є визначення сутнісних характеристик «відповідальності особистості» на основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури.

Основними завданнями даної роботи є уточнення поняття «відповідальності», аналіз різних аспектів розуміння відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних джерел, в яких розглядається проблема «відповідальності» засвідчує, що немає єдиного підходу до визначення цього поняття. Воно є багатоаспектним, тому є доцільним розглядати його на міжнауковому рівні. Зміст поняття «відповідальність» залежить від предмета дослідження кожної науки.

Значна увага визначенню поняття «відповідальність» традиційно приділяється філософам. Різноманітні аспекти відповідальності розглядали філософи стародавнього (Конфуцій) та античного (Платон, Арістотель) світів. Теоретичне обґрунтування цьому поняттю дали в своїх роботах західноєвропейські філософи XVII–XVIII віків Т.Гоббс, Дж.Локк, Д.Юм. Значну увагу проблемі відповідальності приділяли такі мислителі як І.Кант, К.Гельвецій, Д.Дідро та ін.

У філософській практиці існує декілька вимірів відповідальності, а саме: онтологічний (З.Бауман, М.Гайдеггер, Е.Гідденс, Г.Йонас, Ж.Ліповецьки, Ж.-Л.Нансі, М.Фуко), аксіологічний (К.-О.Апель, А.Бадью, В.Бьолер, М.Бубер, Ю.Габермас, М.Гайдеггер, А.Єрмоленко, Г.Йонас, В.Канке, В.Кульман, Е.Левінас, Ч.Тейлор, Г.Тульчинський, П.Ульріх) та праксіологічний (П.Бурдїє, Е.Гідденс).

За словами М'ясникової Н.О. «Онтологічний вимір відповідальності дає уявлення про трансцендентальну відповідальність як характеристику людського буття, що змінює свою конфігурацію та характеристики під впливом сучасної реальності. Відповідальність представляється фундаментальним елементом життєдіяльності, адекватним миттєвості, що відіграє інтегральну функцію на рівні індивіда та суспільства. Модель мерехтливої відповідальності адекватна умовам сучасної реальності. Аксіологічний вимір дозволяє розглядати відповідальність як цінність саму по собі, як благо, що має реалізовуватись практично. Пропонується новий підхід до відповідальності, у якому «евристика страху» Г.Йонаса замінюється спокусою. Практиологічний вимір відповідальності – це реалізація відповідальності як елементу сучасних соціальних практик» [12, с.21].

Як філософсько-соціологічна категорія, зазначає П.Мінкіна, «відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємовідносини між особистістю, колективом, суспільством, а також враховує історично-конкретний характер їх взаємних обов'язків, котрі реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності» [10, с.58].

Необхідно зазначити, що відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Так, С.К'єркегор вважав, що лише право вибору надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти мир і спокій [6, с.283].

Ми враховуємо позицію М.Бердяєва, який відзначає, що свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити відповідно до зовнішніх принципів і вийти за межі себе, щоб вибрати себе, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою. Вчений писав, що «свобода не є легенькою, як гадають її вороги, що зводять на неї наклеп, свобода важка, вона завжди тягар. І люди легко відмовляються від свободи, щоб полегшити собі життя» [16, с.35].

Б.Марков, Н.Головко та інші вважають, що відповідальність виступає мірою відповідності волі тим об'єктивним умовам, у яких вона відбувається. За їх переконанням вона є гарантом від сваволі особистості, бо воля й відповідальність це дві сторони одного цілого: свідомої людської діяльності [13, с.172].

Важливе місце розкриттю поняття «відповідальність» відводиться в науковій літературі психологічного напрямку.

З точки зору психологів (К.Абульханова-Славська, І.Бех, М.Боришевський, Л.Колберг, Г.Костюк, Ж.Піаже, М.Савчин, Дж.Роттер, В.Франкл та інших) відповідальність розуміється як одна із генералізуючих якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та суб'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності, емоційного ставлення до обов'язку. Відповідальність також визначається як моральна риса людини, як мета виховання та як якість, яка концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок [19].

Психологи, найчастіше, розглядають відповідальність як рису характеру, подібну до сміливості. Однак, окремі дослідники (Б.Ананьєв, С.Рубінштейн) у своїх дослідженнях відмічають, що відповідальність проявляється не лише в характері, але й в почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних формах поведінки.

С.Рубінштейн зазначає, що відповідальність є втіленням істинного, найглибшого й принципового ставлення до життя. Під відповідальністю він розуміє не тільки усвідомлення всіх наслідків уже скоєного, але й відповідальність за все втрачене. Відповідальність виникає в зв'язку з

тим, що кожна скоєна дія не має вороття. Тому відповідальність – це здібність людини детермінувати події, дії на момент їх скоєння, протягом їх здійснення майже до радикальної зміни всього життя [14, с.255].

К.Абульханова-Славська під відповідальністю розуміє вірність самому собі, довіру моральному змісту власних почуттів і впевненість у своїй правоті. Відповідальність – це здатність відповідати не лише за себе, але й за інших людей, за їхні долі, за характер своїх з ними взаємовідносин [1, с.135].

С.Рубінштейн та К.Абульханова-Славська вбачають у відповідальності усвідомлення необхідності, яка співвідноситься з інтересами та потребами суспільства.

М.Савчин трактує відповідальність як смислове утворення особистості та загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил поведінки, не є конкретним мотивом або їх сукупністю. У тому чи іншому вигляді цей смисловий принцип реалізується в кожній новій конкретній життєвій ситуації. В одних випадках це буде прийняття обов'язку, необхідного з-поміж різних варіантів внутрішньої позиції та поведінки, в інших – оцінка, відсіювання або добір засобів досягнення цілей, виконання зобов'язань, у ще інших – зміна або зміщення цілей (переосмислення). Завдяки відповідальності, можливі також і припинення самої діяльності чи поведінки, незважаючи на їх успішний хід, і зміна обсягу відповідальності тощо [15, с.152].

Особлива увага в нашому дослідженні, безперечно, належить педагогічному змісту поняття «відповідальність».

В літературі педагогічного напрямку найчастіше під поняттям «відповідальність» розуміють моральну якість людини та категорію етики, яка відображає здатність людини відповідати за свої вчинки, а також можливість для суспільства піддавати ці дії моральній оцінці.

В соціально-педагогічному словнику це поняття висвітлюється наступним чином: «Відповідальність є філософсько-соціологічним поняттям, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємин між особистістю, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них» [17, с. 36].

В Енциклопедії освіти В.Кременя ми знаходимо тлумачення відповідальності особистості як усвідомленої необхідності співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та настановами [4, с.106].

Не можемо ми залишити поза увагою й думку видатних педагогів, які визначили основоположні ідеї розуміння феномену «відповідальність особистості» у вітчизняній педагогічній науці. Зокрема, А.Макаренко

розглядав відповідальність як соціальну якість особистості, вважаючи її головним стимулом праці та ініціативи. Відповідальність, наголошував він, полягає не в тому, що людина боїться покарання, а в тому, що вона і без покарання почуває себе незручно, якщо з її провини зіпсувалась якась річ. Він наголошував на тому, що повноцінне формування особистості в педагогічній діяльності неможливе без відповідальності за свої вчинки, без вимогливих і принципових відносин у колективі. Тільки таке цілеспрямоване виховання може сприяти виробленню звички до моральної поведінки, позитивних рис характеру й волі [9, с.328].

Педагог-гуманіст В.Сухомлинський вважав, що відповідальність – це цілісна моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції; це здатність особистості формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку і контроль шляхом включення в суспільно-корисну, пізнавальну і трудову діяльність, через які набувається морально-трудова досвід, утверджуються переконання, соціалізуються вчинки, розвивається сприйнятливості слова і прикладу. Серед її компонентів він виділяв: когнітивний, мотиваційно-емоційний та поведінковий [18].

Василь Олександрович надавав великого значення вихованню у дітей відповідальності та обов'язку, вважаючи їх головними рисами особистості, моральною серцевиною, внутрішнім суддею. У своїй праці «Як виховати справжню людину» він неодноразово повторює про важливість виховання у дітей відповідальності за життя колективу, за товариша, за свої дії та вчинки, за ставлення до навчання. Відповідальність – результат людського вчинку, що торкається самого суб'єкта [7, с.5].

Відповідальність, на думку академіка АПН України І.Беха, передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, і це визнання є не стільки результатом оцінки особистості іншими людьми, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення. Тому людина є не пасивним споглядачем будь-яких соціальних подій. Останні завжди розглядаються нею як учасником. Відповідальна людина має право стверджувати: я відповідаю всім своїм життям, кожний мій акт і переживання є моментом мого життя як відповідальності. Внутрішній світ відповідальної особистості завжди відкритий для соціальних потреб, пріоритетів, людських цінностей [2, с.116]. Науковець наголошує, що через відповідальність особистості відбувається процес наповнення змістовно важливого повинністю. До всього суспільно значущого у людини має виникнути ставлення повинності. За допомогою відповідальності формується і через неї виявляється зв'язок людини з навколишньою дійсністю, виникає їх цілісність» [3, с.583]. Далі Іван

Дмитрович наголошує, що відповідальність є найважливішою якістю людини, тому що, беручи на себе відповідальність, вона самореалізується.

Педагоги (Н.Волкова, В.Караковський, С.Карпенчук, І.Мартинюк, І.Матюша, Т.Сущенко та ін.) розглядають відповідальність як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки із суспільними нормами, законами.

М.Левківський пояснює відповідальність особистості як якість особистості, що розкривається у контексті із самостійністю, ініціативністю, старанністю, цілеспрямованістю, і як психологічний стан, установку, що супроводжується емоційними переживаннями неспокою, тривоги, турботи. Серед ознак відповідальності він виділяє пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків, готовність відповідати за наслідки своїх дій. Це, в свою чергу, передбачає чесність, гідність, принциповість, справедливість. Зазначені якості, на його думку, можуть бути реалізовані за умови розвитку емоційних рис і здатності до співпереживання, терпимості, толерантності. Виконання обов'язку неможливе без вольових якостей та зусиль: цілеспрямованості, наполегливості, старанності, стійкості та ін. [8, с.15].

К.Клімова в своєму дослідженні виділяє наступні показники розвитку відповідальності: наявність мотивів, що забезпечують відповідну поведінку; ступінь засвоєння узагальнених прийомів (способів) відповідальної поведінки; збереження основних якостей відповідальної поведінки при деякій зміні звичних життєвих ситуацій; усвідомлення людиною взаємозалежності себе і колективу, де реалізується відповідальна поведінка [5, с. 6].

Висновки з даного дослідження.

Отже, проведений аналіз дозволяє відзначити, що відповідальність тісно пов'язана з моральним оцінюванням особистості своїх дій. Вона має неопосередкований вплив на формування особистості та сприяє розвитку внутрішніх моральних інстанцій особистості, самоконтролю та саморегуляції. В літературі психолого-педагогічного напрямку відповідальність досліджується, передусім, у зв'язку з моральним розвитком підростаючого покоління, з питаннями формування особистості у нерозривній єдності з її діяльністю, розвитком її самосвідомості та світогляду.

Ми розглядаємо «відповідальність» як моральну якість особистості, яка визначає її готовність до прийняття та виконання нею певних обов'язків, які відповідають власним життєвим принципам, вимогам групи, колективу, суспільства взагалі. Відповідальність формується і розвивається лише в соціальній взаємодії особистості та прямо пов'язана

з наданням особистості свободи в прийнятті рішень з урахуванням індивідуальних, вікових особливостей.

До сутнісних характеристик відповідальності особистості як моральної якості особистості доцільно віднести: здібність людини об'єктивно ставитися до власних дій та вчинків, усвідомлюючи їх наслідки та вплив на оточуючих; здатність особистості формулювати свої обов'язки, виконувати їх та здійснювати самоконтроль. Ця якість характеризується самостійністю, ініціативністю, цілеспрямованістю, гідністю та тісно пов'язана з оцінкою та добром засобів досягнення цілей, виконання зобов'язань.

Отже, розглянуті наукові підходи до проблеми відповідальності особистості розширюють межі розуміння витоків та особливостей її становлення.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Абульханова-Славская Н.А. Стратегия жизни / Н.А.Абульханова-Славская. – М. : Политиздат, 1991 – 299 с.
2. Бех І.Д. Від волі до особистості. – К., 1995. – 220 с.
3. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – Либідь, 2008. - 848 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Климова К.А. Воспитание ответственного отношения к порученному делу у детей подготовительной группы: Автореф. дис. канд. пед. наук. – М., 1968. – 18 с.
6. Кьеркигор С. Страхи трепет. Пер. с дат. - М.: Республика, 1993. – 383 с.
7. Кузь В. Свобода і відповідальність учнів у виховній системі В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 2005. - № 6. – С.4-7.
8. Левківський М.В. Формування відповідального ставлення до праці учнів загальноосвітньої школи (історико-теоретичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01 / М.В.Левківський. – К., - 1994. - 40 с.
9. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А.С.Макаренко – К.: Рад. Школа, 1990. – 366с.
10. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью. Учеб. пособие. – М.: Высш. школа. – 1990. – 144 с.
11. Муздыбаев К. Психология ответственности. - Л., 1983. - 240 с.
12. М'ясникова Н.О. Відповідальність у сучасних соціальних практиках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософських наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н.О.М'ясникова – Харків, 2008. – 21 с.
13. Портян М. О. Взаємозв'язок відповідальності й волі: філософський аспект / М. О.Портян // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр.— Х., 2008. – Вип. 20. — 172 с.
14. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л.Рубинштейн // Проблемы общей психологии. – М., 1973. С. 255-420
15. Савчин М.В. Психологія відповідальності поведінки: Монографія / М.В.Савчин. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008 – 280 с.
16. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін. Загальна психологія: Навч. посібник - К.: АПН, 1999. – 463 с.

17. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В.В.Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
18. Сухомлинський В.О. Проблема виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. тв.: В 5 т. - К., 1976. - Т. 1.
19. Тернопільська В. І. Відповідальність особистості: гуманітарний аспект / Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І.Франка. – 2004. - № 14. – С47-50.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Хитра Вікторія Ігорівна – аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту КДПУ ім. В. Винниченка.

Адреса: 25006, м. Кіровоград, вул. Велика Перспективна 8, кв. 9.

Мобільний телефон: (050) 917 72 92

Коло наукових інтересів: виховання особистісно-професійних якостей майбутніх учителів.

УДК 378.091.2(492)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В НІДЕРЛАНДАХ

Наталя ЧЕРЕДНІЧЕНКО (Кіровоград)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми.

Інтеграція української системи освіти в світову є одним з першочергових завдань, визначених державною політикою. Цей процес значною мірою залежить від рівня загальної освіченості й професійної компетентності вчителів. Поряд з цим ринок праці висуває все більш складні кадрові завдання щодо інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів у відповідності з часом та їх умінням самостійно вдосконалювати вищеназвані компетентності.

У даній статті розглянуто досвід Нідерландів щодо підготовки майбутніх вчителів у сфері ІКТ і визначено основні шляхи впровадження даного досвіду в систему вищої освіти України.

Мета статті: вивчення шляхів професійної підготовки учителів у сфері ІКТ в Нідерландах.

Реформи освіти складають один з головних аспектів соціальної політики держави у всіх частинах світу і на всіх континентах. Відмінною рисою освіти XXI століття є динамізм: системи освіти переживають серйозні структурні зміни, відбувається інтенсивне реформування навчально-виховної практики, розробляються і впроваджуються нові проекти, нововведення набувають масовий характер. Модернізуються